

Eerder verschenen in de Van Marum Lezingenreeks

1999:

Nr. 1

'Museale succesfactoren voor de toekomst'

drs. Wim G. van der Weiden, directeur Naturalis

Nr. 2

'Wie is er dom?'

Arie van Heeringen, secretaris/directeur Adviesraad voor
het Wetenschap en Technologiebeleid (AWT)

Nr. 3

'Science centra in dagrecreatief perspectief'

Ben van Cool

Special

'Lachen om jezelf'

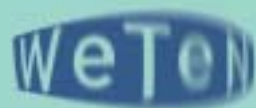
dr. Niels Helsloot

Journalistieke verslagen van de Van Marumlezingen 1998 (gratis)

Journalistieke verslagen van de Van Marumlezingen 1997 (gratis)

Eerdere uitgaven zijn te bestellen bij het secretariaat
van Stichting WeTeN zolang de voorraad strekt.

Stichting
Wetenschap en Techniek Nederland

Stichting WeTeN (Wetenschap en Techniek Nederland) heeft als hoofdtaak de publieksvoorlichting over wetenschap en techniek op landelijk niveau te bevorderen. Stichting WeTeN voert een groot aantal markante projecten uit rond maatschappelijk relevante programma's. Vaak wordt daarbij intensief samengewerkt met organisaties van overheid, onderwijs en wetenschap, en met het bedrijfsleven. Stichting WeTeN wordt gesubsidieerd door de ministeries van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen en Economische Zaken.

Van Marum lezingenreeks 1999

Het Studium Generale in de 21ste eeuw

André Klukhuhn

4

André Klukhuhn

Elke universiteit heeft een bureau Studium Generale, conform de wet op het hoger onderwijs 1960. In de opleiding van wetenschappers is naast de ontwikkeling van vakinhoudelijke kennis en expertise, een brede academische vorming van belang. Het Studium Generale draagt hier aan bij en is zodoende van belang uit oogpunt van het toekomstig maatschappelijk functioneren van de aankomende wetenschappers. Daarnaast biedt het de universiteit de mogelijkheid om rechtstreeks te communiceren met een breed publiek. Twee redenen waarom het Studium Generale een plaats inneemt binnen de wetenschap en techniekcommunicatie. Op dit moment heeft het Studium Generale over belangstelling van de burgers niet te klagen, in tegenstelling tot die van studenten en universitaire medewerkers. Geprikkeld door deze situatie laat André Klukhuhn, directeur van bureau Studium Generale van de Universiteit Utrecht zien dat de verhouding tussen die twee soorten belangstellenden in de geschiedenis van het Studium Generale sterk in beweging is geweest. Vanuit de kennis uit het verleden trekt hij de lijn door naar de 21ste eeuw en gaat hij in op de vraag hoe de taken van het Studium Generale in de toekomst succesvol kunnen worden ingevuld en studenten weer meer kunnen worden betrokken.

De Van Marum Lezingenreeks

De Van Marum Lezingenreeks

Elk boekje uit de Van Marum Lezingenreeks biedt een inspirerende lezing van een prominente spreker uit de praktijk van de wetenschap- en techniekcommunicatie. Vakgenoten uit de wetenschap- en techniekcommunicatie worden aan de hand van een toekomstgericht verhaal mét leerpunten uit de praktijk, uitgenodigd tot reflectie. Dit boekje uit de Van Marum Lezingenreeks biedt een integrale weergave van de lezing van André Klukhuhn uitgesproken tijdens de bijeenkomst van de Van Marum Sociëteit van 16 december 1999.

Martinus van Marum (1750 - 1837)

Een elektriserend geleerde

Martinus van Marum was in de tweede helft van de 18e eeuw een internationaal bekend geleerde. Hij verrichtte onderzoek op een groot aantal wetenschappelijke terreinen, zoals de fysica, de botanie, de paleontologie en de chemie en was daarnaast ook arts. Tevens werkte hij aan de ontwikkeling van 'praktisch bruikbare toepassingen van wetenschappelijke inzichten', zoals een draagbaar brandblusapparaat of een luchtverversingssysteem voor gebouwen en schepen.

De rechtvaardiging van wetenschappelijk onderzoek vond hij vooral in het praktisch nut dat het mens en maatschappij oplevert, een inzicht dat niet altijd door zijn wetenschappelijke tijdgenoten werd gedeeld. Als directeur van het naturaliënkabinet van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen en later als directeur van museum en bibliotheek van de Teylers Stichting zette hij zich in om de deuren naar de wetenschap en techniek voor een breed publiek te openen. Daarnaast gaf hij als lector in de natuurwetenschap en wiskunde talloze openbare lessen voor de burgers van Haarlem. Zijn lessen bestreken een breed terrein. Hij gaf spraakmakende openbare demonstraties van wetenschappelijke instrumenten, waarmee hij belangstelling wilde opwekken voor wetenschap en techniek. Bekend werd Van Marum met zijn statische electriciteit opwekkende 'ongemeen groote elektriseermachine'.

Met zijn wetenschapsideaal en zijn wending naar het brede publiek was Van Marum een vroege vakgenoot van de huidige professionals in de wetenschap- en techniekcommunicatie.

Bron: Martinus Van Marum 1750 – 1837, Een elektriserend geleerde; A. Wiechmann en L.C. Palm (redactie), Joh. Enschedé en Zonen, Haarlem, 1987.

Van Marum Sociëteit

In de geest van Martinus van Marum biedt de Van Marum Sociëteit een ontmoetingsplaats aan iedereen die zich actief inzet op het gebied van wetenschap- en techniekcommunicatie. Elk kwartaal wordt een inspirerende spreker uitgenodigd voor Van Marum bijeenkomsten in stadskasteel Oudaen te Utrecht. Daarnaast wordt er jaarlijks een Van Marum Special georganiseerd, een lezing met een bijzonder karakter.

Antwoord

Het kan een golfbeweging zijn dat er op dit moment minder studenten op avondlezingen afkomen. Dat hebben wij ook meegemaakt, op dit moment hebben wij in ons avondprogramma absoluut niet te klagen over de belangstelling van studenten. Ook de belangstelling van de burgers is groot, dat zouden we liever iets minder zien.

Reactie

KRIJN VAN DER LEE, VU PODIUM

Het geven van studiepunten voor het bijwonen van de lezingen staat mij wat tegen. Ik zou voorstellen om die colleges gewoon weer van vijf tot zes te houden. Dat lijkt me een hele redelijke tijd voor de studenten, voordat ze gaan eten. Schaf vervolgens die studiepunten af en kijk gewoon waar de studenten belangstelling voor hebben. Ik zou daar niet ongerust over zijn.

De VU doet het overigens nu op deze wijze. Ik merk dat dat best belangstelling ondervindt. Het loopt veel beter dan de avondlezing.

Antwoord

Je legitimeert natuurlijk altijd je eigen bezigheden. We hebben gemerkt dat onze studenten uit de zaal verdwijnen en dat we ze terug kunnen halen door de studiepunten.

Maar het is geen slecht idee, om eens te kijken naar het tijdstip. Wij doen het altijd van acht tot tien 's avonds. En we doen het in een representatieve zaal, in de Senaatszaal of in de aula. Niet nog eens twee uur zitten in een collegezaal met TL-buizen en houten banken, maar in een sfeerrijke omgeving. Misschien is het te overwegen om het van vijf tot zes te doen. Wellicht komt dan iedereen en wil geen studiepunten.

Het Studium Generale in de 21ste eeuw

André Klukhuhn

Van Marum lezing 1999 nr. 4

‘Omdat je niet universeel kunt zijn en alles weten wat er over alles te weten valt, moet je van alles een beetje weten. Want het is veel beter van alles iets te weten dan van één ding alles. Zo’n universaliteit is het mooist. Kon je beide hebben dan was het nog beter, maar als je moet kiezen kies dan het eerste.’

(Blaise Pascal)

Dames en heren,

Mijn opdracht deze middag is met u te spreken over het universitaire Studium Generale in de 21ste eeuw. Dat is makkelijker toegezegd dan gedaan, want volgens een beroemde uitspraak van de natuurkundige Niels Bohr is voorspellen bijzonder moeilijk, vooral de toekomst. En ik heb een sterk vermoeden dat Bohr daar de tijdslimiet van een half uur die mij daarvoor nu ter beschikking staat nog niet eens bij heeft betrokken. Maar het minste dat ik toch kan proberen is een aantal ontwikkelingslijnen, zoals die zich nu herkenbaar aan ons voordoen, voorzichtig doortrekken naar de toekomst. Om dat met enige vrucht te kunnen doen is het eerst nodig die ontwikkelingen tot op heden helder te krijgen, waarvoor ik u iets over de geschiedenis van het Studium Generale zal moeten vertellen. Als u dan weet dat ik daarvoor ergens halverwege de twaalfde eeuw moet beginnen, omdat het Studium Generale er nu eenmaal eerder was dan de universiteit, begrijpt u wel dat het geen uitputtend historisch overzicht zal worden. Ik geef u alleen anekdotisch een paar markante punten die voor deze gelegenheid van belang zijn, te beginnen met de allervroegste geschiedenis.

Vroegste geschiedenis

In de twaalfde eeuw bevonden de traditionele, uit de klassieke Oudheid overgebleven en meestal aan kerken of kloosters verbonden middeleeuwse leerscholen in Europa, zich in het hart van allerlei maatschappelijke veranderingen, waarvan ik de twee belangrijkste nu zal noemen:

Een snelle groei van de aantallen leermeesters en studenten

Dit kwam enerzijds door de toevloed van kennis in de vorm van een stroom geleerden die met hun boeken onder de arm uit de in verval rakende arabische wereld - met name Constantinopel - wegtrokken en in West-Europa een goed heenkomen zochten. Anderzijds werd dit veroorzaakt door de verstedelijking van de samenleving waardoor zich een toenemende concentratie van kennis kon voordoen.

Meer status en invloed voor de groeiende leerscholen

De leerscholen vormden de inzet van een machtsstrijd tussen de kerkelijke en de wereldlijke heerser - de paus en de keizer - die de macht van de kennis hadden ontdekt. Beiden probeerden, door het verstrekken van geld en privileges, de kenniscentra aan hun zijde te krijgen en aan zich te binden.

Specialistische leerscholen

Door die enorme uitbreiding van kennis op allerlei gebieden waren de leerscholen gedwongen zich te specialiseren - zo bevond zich in Salerno een medische leerschool, in Bologna een juridische leerschool, Chartres had een leerschool in de vrije kunsten en Parijs had een aantal verschillende leerscholen in de theologie. Steeds meer studenten uit heel Europa trokken daarom, afhankelijk van hun persoonlijke belangstelling, naar bepaalde kenniscentra die in de loop van de twaalfde eeuw reeds de naam Studium Generale hadden aangenomen. Terwijl de middeleeuwse leerscholen beschikten over een enkele leermeester omringd door een groepje lokale studenten, bezat een Studium Generale een docentencorps en waren de studenten uit allerlei Europese landen afkomstig. Het 'Generale' in de naamgeving slaat dus niet op de studie-inhoud - integendeel, die was juist specialistisch van aard - maar op de internationale herkomst van de studentenpopulatie.

Pas daarna, toen de Studia Generalia eerst juridische privileges van de keizer hadden gekregen en vervolgens, door studentenbonden of -gilden afgedwongen sociale en

economische privileges, kwam de naam 'universiteit', in de betekenis van 'verzameling of vergadering van geleerde docenten en studenten' in zwang, met name om het onderscheid tussen enerzijds de intellectuele gemeenschap en anderzijds de gilden van de handwerkslieden, die minder in aanzien stonden, veilig te stellen. Voor zover bekend werd de term universitas voor de eerste keer gebruikt in een verslag van een academische bijeenkomst in Bologna, in de maand april van het jaar 1215. Maar het zou nog tot lang daarna duren voor de aanduiding 'universiteit' voor de academische gemeenschap algemeen in gebruik raakte, zodat de naam Studium Generale voor de gespecialiseerde universiteit gedurende de hele Middeleeuwen is blijven voortbestaan.

Recente geschiedenis

Tot zover de vroegste geschiedenis. Hoewel ook de verdere ontwikkelingen buitengewoon interessant zijn, moet ik korthedshalve de tussenliggende achthonderd jaar overslaan om verder te gaan met de meest recente geschiedenis. Het Studium Generale als universitaire instelling komt tegenwoordig bij mijn weten alleen nog maar voor in Nederland, Duitsland en Denemarken. Ik zal mij topografisch beperken tot Nederland, of liever nog, tot de Universiteit Utrecht, een voor Nederlandse begrippen oude, maar Europees gezien betrekkelijk jonge universiteit, want deze werd pas in 1636, ruim vierhonderd jaar na Bologna opgericht.

Onverantwoorde onwetendheid

Ik pak de draad weer op vrijwel onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog, toen de minister van onderwijs, kunsten en wetenschappen alle universiteiten opdroeg een Studium Generale in te richten. Als een van de belangrijkste redenen noemde de minister 'de onverantwoorde onwetendheid bij vele studenten omtrent de maatschappelijke krachten die onze tijd beheersen'. Het betreft hier een nauwelijks verholen verwijzing naar de toestand in de dramatische decennia daarvoor, waarin een groot deel van de Nederlandse intellectuelen zich kritiekloos had ingelaten met de uiterst rechtse, zo niet fascistoïde ideeën van de hegeliaan Gerardus Bolland, met alle gevolgen van dien. De universiteiten moesten er nu maar voor zorgen, aldus de minister, dat de studenten zich in het door de oorlog verwoeste Europa beter bewust zouden worden van de mogelijkheden en de gevaren van de eigentijdse wetenschappelijke, politieke en culturele ontwikkelingen.

De Utrechtse universiteit heeft zich die ministeriële woorden geen twee keer laten zeggen. In de notulen van de vergadering van de senaat (het tegenwoordige college van decanen) van 8 mei 1946 staat vermeld: 'Omtrent het *Studium Generale* heeft de Rector aan den Minister van O.K. en W. geschreven of het niet gewenscht is, dat in afwachting van de voorstellen der Reorganisatiecommissie reeds met een studium generale begonnen wordt. De Minister verklaarde zich hiermee geheel accoord en verzocht over de ervaringen ingelicht te mogen worden.' En nog geen twee maanden later: 'Mededeeling van de Utrechtsche studentenfaculteiten, dat een serie lezingen van enkele Utrechtsche hoogleraren door haar wordt georganiseerd over *De crisis van den geest*, als voorbereiding van een studium generale.' Ik kan niet nalaten hierbij als bijzonderheid aan te tekenen dat de senaatsvergaderingen in die tijd plaatsvonden op 'Zaterdag, des avonds om 8 uur', en de betreffende Studium Generale-

programma's werden geafficheerd in negentiende eeuws Latijn: 'COMPLURES PROFESSORES seriem lectionum habebunt de Amore die lunae hora VII ante ferias hibernas.' [Verschillende hoogleraren zullen een serie voordrachten over de Liefde geven, tijdens het zevende uur op de maandagen voorafgaand aan het winterreces]

Kennis nemen van andere wetenschappen

Zo begon het Studium Generale aan haar na-oorlogse bestaan met wisselend succes. In oktober 1946 deelde de rector nog mee 'dat het Studium Generale veel belangstelling trekt en brengt dank aan de commissie van voorbereiding', maar vijf jaar later moest men erkennen dat 'hoewel individueel voortreffelijk en belangrijk werk is verricht en veel goeds tot stand kwam, het Studium Generale (...) goeddeels heeft gefaald', omdat de colleges nauwelijks werden bezocht. De programma's werden op vrijwillige basis georganiseerd door enthousiaste studenten, gesteund door betrokken en vooraanstaande hoogleraren. De wetenschapshistoricus Eduard Dijksterhuis bijvoorbeeld schreef in de Studium Generale-brochure 1958 in keurige bewoordingen: 'Het Studium Generale is een universitaire instelling, die zich ten doel stelt, een tegenwicht te vormen tegen een zekere éézijdigheid in de geestelijke vorming, die een gevolg kan zijn van de specialisering van de studie.' En twee jaar later formuleerde de godsdiensthistoricus Gilles Quispel het op een wat minder genuanceerde manier: 'Het Studium Generale is bedoeld als een stootblok tegen het gebral dezer eeuw. Het is in het leven geroepen, omdat de Senaat vreesde, dat de Universiteit specialisten zou gaan kweken, die de nodige beschaving misten om hun roeping als intellectueel te vervullen. (...) Het geeft voorlichting over de barbaarse bewegingen van deze tijd.' Was de oprichting van het Studium Generale, zoals ik u eerder heb verteld, in de twaalfde eeuw een gevolg van een noodzakelijk geachte wetenschappelijke specialisatie, nu werd het Studium Generale juist ingezet om de gebleken nadelen van een te grote specialisatie te bestrijden. Dat zou dan moeten gebeuren - en nu citeer ik een rapport over het Utrechtse Studium Generale uit 1950 - door 'ontwikkeling van het bewustzijn van de gemeenschappelijke basis der onderscheiden wetenschappen; door compensatie van het geestelijk tekort middels confrontatie met de geestesinhoud van andere wetenschappen; en door algemene ontwikkeling zonder te streven naar oppervlakkig encyclopedisme.'

Bevorderen van het maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef

In de Wet op het Wetenschappelijke Onderwijs uit 1960 probeerde de minister de taken van het Studium Generale van hogerhand definitief hun beslag te geven. In die wet wordt gesteld dat de universiteiten, naast hun traditionele taken op het gebied van onderwijs en onderzoek, ook moeten zorgen voor 'inzicht in de samenhang der wetenschappen' en 'bevordering van het maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef', waaraan later, door de verzamelde Nederlandse Studia Generalia zelf, 'cultureel-esthetische vorming voor zover dat een onderwijskundige doelstelling dient' werd toegevoegd. Zelden was er sprake van zulke fraai klinkende, holle frasen, omdat de wetgever verder geheel in het midden liet wat de concrete invulling zou moeten zijn en hoeveel personele of financiële middelen er voor moesten worden vrijgemaakt. Dat stelde de universiteiten in de gelegenheid er bij voortduring van te maken wat men maar goeddunkte, zodat er in de praktijk aanvankelijk van die hooggestemde doelstellingen weinig terecht kwam.

In Utrecht werd een Studium Generale-programma in die tijd verzorgd door een enkele docent die een bepaald onderwerp uit het eigen vakgebied, meestal van wijsgerige, godsdienstige of algemeen culturele aard, in een serie colleges toegankelijk maakte voor belangstellende 'leken'. Als tekenende voorbeelden noem ik de programma's 'Enkele hoofdzaken uit het christelijk geloof in zijn reformatorische vorm' door prof. dr. A.A. van Ruler (8 colleges), en 'Aspecten van het lied' door prof. dr. H.E. Reeser (8 colleges). De onderwerpen met een meer maatschappelijk karakter werden meestal op een vergelijkbaar academische wijze behandeld. Ik noem 'De politieke geschiedenis van de Midden- en Oost-Europese landen na 1945', door dr. K. Hahn (6 colleges).

'Bureau Vormingswerk'

En juist deze abstracte en vervreemdende benadering van maatschappelijke problemen vormde de kern van het studentenprotest in het daarop volgende decennium, waarbij er een beroep werd gedaan op de ideeën van Karl Marx en Herbert Marcuse. Vanaf dat moment werd het Studium Generale hoofdzakelijk vormgegeven door studentenwerkgroepen die onderwerpen aandroegen als 'sexualiteit', 'politiek geweld', 'anarchisme', 'feminisme' en 'sociale en democratische psychiatrie'. De organiserende studentengroeperingen vroegen om (en kregen ook) professionele

begeleiding in de vorm van een bureau dat naar de aard der tijd werd omgedoopt tot Bureau Vormingswerk en waar door de universiteit betaalde organisatoren werden aangesteld. Het sprekerscorps verschoof van academische naar maatschappelijke vertegenwoordigers: in politieke programma's kwamen praktiserende anarchisten aan het woord, in psychiatrische en medische programma's spraken niet alleen artsen maar ook patiënten, in programma's over kunst overheersten de schrijvers, schilders en dichters, en in een programma over criminaliteit trad naast geëngageerde juristen zelfs een echte (ex)misdadiger op. De kennis die het Vormingswerk daarmee aandroeg stond haaks op het normale universitaire curriculum, waardoor de programma's door verontruste hoogleraren werden gekwalificeerd als een 'dolkstoot in de rug van de eigen universiteit' en het Bureau Vormingswerk wel eens is vergeleken met een cel van *Brigades Rosso*, de Italiaanse variant van de *Rote Armee Fraction*. Van buitenaf zag het er kennelijk allemaal wat vriendelijker en onschuldiger uit en is het Bureau, wegens het alternatieve karakter en de relatief geringe omvang, door een uitgenodigde spreker ooit vergeleken met het rekje met scharreleieren bij Albert Heijn en met de zeepkist in de *speakerscorner* van Hyde Park. Naast deze op studenten en medewerkers gerichte programma's met politiek en maatschappelijk engagement, zijn er ook altijd academischer lezingenseries georganiseerd die de representatieve functie van de universiteit als kennisreservoir in de stad en de provincie moesten vervullen, en waarmee binnen- en buiten-universitaire geïnteresseerden over allerlei onderwerpen op het gebied van wetenschap, kunst, cultuur en filosofie werden geïnformeerd.

Vernieuwing in de curricula

In ieder geval heeft die roerige periode, naast de nodige stormen in een glas water, ook geleid tot een aantal concrete en voorlopig nog blijvende resultaten. Studieonderdelen 'wetenschap en samenleving' en 'vrouwenstudies' zijn veelal als lezingenseries begonnen bij het Vormingswerk/Studium Generale om vervolgens te worden opgenomen in de facultaire onderwijsprogramma's, waar ze zich nu nog steeds bevinden.

De mogelijkheid om dit soort nieuwe ontwikkelingen op te pakken en, indien wenselijk, onder te brengen in het normale curriculum is één van de aantrekkelijkste en belangrijkste aspecten van het Studium Generale-werk, maar heeft wel altijd het gevaar van te grote trendgevoeligheid ingehouden. Dat laatste heeft zich ook werkelijk eens in een bedenkelijke vorm voorgedaan, bijvoorbeeld toen een in Nederland

Het Studium Generale nú

aanwezige sjamaan is ingehuurd om in de *new age*-sfeer uit te leggen wat de eenzijdig rationalistische westerse samenleving allemaal te kort komt in vergelijking met een op magie gebaseerde indiaanse cultuur. Maar dit soort spaanders bij het hakken is nauwelijks te voorkomen, zolang het pas achteraf valt te beoordelen of bepaalde ontwikkelingen wezenlijk dan wel modieus van karakter zijn.

Inmiddels, en ik stap nu gezwind over naar de late jaren negentig, is de situatie weer behoorlijk veranderd. De grootschalige en directe betrokkenheid van de studenten bij de academische vorming, zoals die zich in de zeventiger jaren voordeed, behoort tegenwoordig allang tot het verleden, het Vormingswerk heet weer gewoon Studium Generale en de onderwerpen van de programma's zijn ook weer een stuk academischer van inhoud. Alvorens over te gaan tot wat fantaseren over de toekomst, zal ik de bijzondere positie van het Studium Generale zoals die uit de hiervoor geschetste historie naar voren komt samenvattend schetsen.

Wrikken met een luciferhoutje

Het Studium Generale heeft kennelijk altijd de functie gehad - en heeft die functie nog - van ingang of breekijzer voor nieuwe ontwikkelingen binnen een betrekkelijk gesloten instelling, of anders gezegd, de functie van hefboom waarmee het van zichzelf behoorlijk rigide instituut universiteit een beetje van zijn plaats kan worden gewrikt in een richting waarvan wordt gedacht dat die meer in overeenstemming is met de taak van een kenniscentrum in het eigen tijdsgewricht. In de middeleeuwse situatie was dat een beweging van algemene naar gespecialiseerde kennis, tegenwoordig juist van gespecialiseerde naar discipline-overstijgende kennis; in het geval van de waardevrige ivoren toren van na de Tweede Wereldoorlog moest het in de richting van meer politiek en maatschappelijk engagement, terwijl er tegenwoordig weer hard gewerkt moet worden aan de verdediging van de academische waarden binnen de marktgerichte kennisfabriek die de universiteit intussen geworden is; en dreef het Studium Generale in de jaren zeventig vrijwel geheel op de tomeloze energie en de betrokkenheid van vele studenten, tegenwoordig moeten de schaarse initiatieven uit de geledingen van de studenten zorgvuldig worden behoed, gevoed en gekoesterd. Dat klinkt allemaal wel indrukwekkend, maar dat moet natuurlijk wel in perspectief worden gezien: in vergelijking met de hele universiteit is het huidige Studium Generale als ingang voor nieuwe activiteiten niet groter dan een muizenholletje in een bergmassief en als hefboom of breekijzer niet steviger dan een luciferhoutje.

Het Studium Generale in de toekomst

Ondanks de impact van een druppel op een gloeiende plaat zijn er ook nu weer voor het Studium Generale, naast de traditionele bezigheid van het aanbieden van algemeen vormende kennis voor binnen- en buiten-universitaire geïnteresseerden, een paar specifieke taken weggelegd, die ik zal verhelderen aan de hand van een selectief overzicht van de huidige activiteiten en ook die in de nabije toekomst.

Eerst maar de traditionele taken zoals die zijn vastgelegd in de reeds genoemde Wet op het Wetenschappelijke Onderwijs 1960, waaraan sindsdien niet meer is getornd en waaraan, naar ik aanneem, voorlopig ook niet getornd zal worden:

- **Het toegankelijk maken van wetenschappelijke disciplines voor anderen dan vakspecialisten**

Er is net een serie van vier colleges over de quantumtheorie afgesloten en binnenkort start er een serie van vijf colleges over de relativiteitstheorie, waarin de kernbegrippen van deze theorieën worden uitgelegd aan niet-natuurkundigen, met als pikante bijzonderheid dat de serie voor het eerst sinds lang wordt gegeven door een enkele hoogleraar, zoals dat kort na de Tweede Wereldoorlog gebruikelijk was.

- **Inzicht bieden in de samenhang der wetenschappen**

Tot voor kort liep er een serie die 'In grote lijnen' heette en die bedoeld was om structuur aan te brengen in de enorme informatiestroom die studenten tegenwoordig te verwerken krijgen: in dit postmoderne informatietijdperk is het niet verstandig alleen nog maar meer nieuwe informatie aan de stortvloed toe te voegen - zo luidt de gedachtegang - maar gaat het er eerder om kaders aan te bieden waarbinnen de informatie die studenten al hebben systematisch kan worden opgeborgen. Om eens een rond deze tijd van het jaar toepasselijk beeld te gebruiken: niet nog meer kerstballen en engelenhaar, maar een boom om al die versiersels overzichtelijk in op te hangen, een credo dat ook ik de toekomst voorlopig zal blijven gelden. Dat betekent dat er bijvoorbeeld geen programma van acht colleges over enkele hoofdzaken uit het christendom in zijn reformatorische verschijningsvorm wordt georganiseerd, maar vier colleges waarin alle godsdiensten van de wereld comparatief worden behandeld: één college over het christendom, één college over de islam, enzovoort. In dezelfde serie is ook een programma uitgevoerd waarin de grote wetenschappelijke theorieën - de *big bang*-theorie, de quantumtheorie, de evolutietheorie, de aardschollentheorie en dergelijke - elk één college werden besproken.

- **De bevordering van het maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef**

In het afgelopen najaar is de staatssecretaris van justitie Job Cohen in de gelegenheid gesteld het nieuwe asielbeleid toe te lichten, was er een cyclus over de nieuwe identiteit van Namibië, werden in een serie van vier bijeenkomsten de financiële problemen in de gezondheidszorg besproken, en staat er binnenkort een symposium over humanitaire interventie en een serie over de nieuwe ontwikkelingen in de biotechnologie op het programma.

- **Aandacht voor de cultureel-esthetische vorming**

In het najaar was er een programma over het spirituele in de kunst en in het voorjaar komt er een programma over de Nederlandse dadaïst en *De Stijl*-kunstenaar Theo van Doesburg.

- **Het bieden van de opening waardoor niet-traditionele kennis de universiteit kan worden binnengesmokkeld.**

In oktober jongstleden was er een serie over niet-westerse filosofieën, met daaraan gekoppeld de vraag waarom deze in een snel mondialiserende cultuur op de Nederlandse universiteiten nog steeds niet gestudeerd kunnen worden.

Zoals u uit deze opsomming ongetwijfeld zelf al heeft opgemaakt zijn de grenzen tussen de drie traditionele aandachtsvelden lang niet altijd scherp te trekken.

Taken voor de toekomst

Komen we tenslotte tot de bijzondere taken van deze tijd die zich in de toekomst zeker zullen voortzetten.

Door de democratisering van het toelatingsbeleid in de jaren zeventig is de universiteit qua studentenaantallen sterk uitgebreid. Als ik mij beperk tot de gevolgen voor het onderwijs, dan hebben de bijbehorende explosieve stijging van de kosten een studieduurverkorting en een massaficatie van de colleges noodzakelijk gemaakt. Daaruit komen voor het Studium Generale twee specifieke aandachtsvelden voort.

1. **Het ondersteunen van studenten bij een brede vorming**

Het Studium Generale houdt zich expliciet bezig met het ondersteunen van studenten

die zich, ondanks hun overvolle studieprogramma's, toch nog willen inspannen voor activiteiten die niet direct met hun vakstudie te maken hebben. Dat gebeurt onder meer door het helpen opzetten van programma's op het gebied van het milieu en de duurzame samenleving, en door het (mee-)organiseren van wat 'de tuinkamerlezingen' heten, die beschouwd kunnen worden als een soort van kadervorming van studenten op het gebied van hun eigen onderwijs en de universiteit.

2. Het bevorderen van interdisciplinaire programma's

Veel onderdelen van de facultaire onderwijsprogramma's die niet direct tot de kerntaken behoren worden door tijdgebrek noodgedwongen afgestoten. Vanwege deze versmalting van het onderwijsaanbod in het normale curriculum zijn faculteiten momenteel in toenemende mate geïnteresseerd in het bredere en discipline-overstijgende karakter van het Studium Generale-aanbod en lopen er een aantal samenwerkingsprojecten waarbij verschillende faculteiten - de letterenfaculteit, de faculteit sociale wetenschappen, de faculteit natuur- en sterrenkunde, de faculteit wijsbegeerte - en het Studium Generale gelijkelijk betrokken zijn.

De serie zoals die in het komende voorjaar gaat lopen heet 'Beelden van de wetenschap' en zal bestaan uit voordrachten, films en een toneelstuk over de verschillende wijzen waarop een publieksgericht beeld van de wetenschap en techniek tot stand komt, en welke ideeën daaraan ten grondslag liggen. Als wetenschappelijk onderwijs en onderzoek (meer) geld van de samenleving wil hebben, dan zal er eerst een beeld van de wetenschap moeten worden gevormd waarmee de samenleving van de noodzaak ervan kan worden overtuigd. En dat moet toch niet te moeilijk zijn in een samenleving die zowat alles aan de wetenschap te danken heeft. Aan de orde zal komen wat voor wetenschapsbeelden Wolfgang von Goethe met zijn *Faust* en Mary Shelley met haar *Frankenstein* in het verleden hebben gehanteerd en hoe een wetenschapsprogramma als *Noorderlicht*, publieksgerichte tijdschriften als *Natuur & Techniek*, *Wetenschap*, *Techniek en Samenleving*, *Filosofie Magazine* en *Het Historisch Nieuwsblad*, en een wetenschapsmuseum als *newMetropolis* dat tegenwoordig doen. Omdat het programma zich voor de helft zal afspelen in een zaal en voor de andere helft op internet, zullen studenten uit de vier genoemde faculteiten die het programma met vier studiepunten gewaardeerd volgen, elkaar in den lijve kunnen ontmoeten en de discussie die daar hopelijk door ontstaat kunnen voortzetten in de virtuele ruimte.

Tenslotte

Samenvattend kan ik daarom stellen dat in de toekomst, naast de traditionele taken van brede informatie en het toegankelijk maken van nieuwe ontwikkelingen, de volgende taken voor het Studium Generale zijn weggelegd:

- **Het stimuleren en behoeden van studentenactiviteiten om de gestagneerde emancipatie weer op gang te brengen.**
  - **Het verder uitbouwen van contacten met de faculteiten en het maken van interdisciplinaire programma's die studiewaardeerbaar zijn.**
- En zeker niet in de laatste plaats.
- **Het alert blijven op nieuwe ontwikkelingen waarvan we nu nog geen idee hebben wat die zouden kunnen zijn.**

Als u mij dan nog de vraag stelt of het Studium Generale er tot op heden in geslaagd is de doelstellingen te verwezenlijken, dan zijn er verschillende antwoorden mogelijk.

Het eerste antwoord is dat de primaire doelstelling wel degelijk is verwezenlijkt: de Derde Wereldoorlog is immers nog steeds niet uitgebroken. En het tweede antwoord luidt dat de doelstellingen onmogelijk kunnen worden verwezenlijkt omdat het Studium Generale in het geval van een succesvol programma hooguit een paar honderd mensen bereikt wat ongeveer één procent is van de hele universitaire bevolking. Maar ik zou er niet aan moeten denken dat er met de huidige middelen en mogelijkheden in de toekomst bijvoorbeeld tien procent van de medewerkers en studenten in het Studium Generale geïnteresseerd zouden raken, want waar en hoe zouden de programma's dan moeten worden uitgevoerd?

Dames en heren, ik ben begonnen met Bohrs stelling dat voorspellen bijzonder moeilijk is, vooral de toekomst, en ik eindig nu met de verklaring die Karl Popper daarvoor heeft gegeven: voorspellen is daarom zo moeilijk, omdat de voorspelling zelf van invloed is op de loop van de gebeurtenissen. Waarmee ik maar wil zeggen dat we vandaag met onze voorspellingen de toekomst hebben veranderd en dus geschiedenis hebben geschreven.

Ik dank u voor uw zeer gewaardeerde aandacht.

Discussie

Vraag

HANS HANSSON, BUREAU PR-TEKST

Hoe betrekken jullie op dit moment -of hoe zijn jullie van plan- een breder deel van het publiek te betrekken bij het Studium Generale ?

Antwoord

Uw vraag raakt aan het hart van de Studium Generale-problematiek omdat wij twee aandachtsvelden hebben.

Enerzijds moeten wij de studenten en medewerkers van de universiteit klaarstomen als intellectueel voor de samenleving. Alles wat ze moeten weten behalve hun vak, moeten we ze bijbrengen.

Dat valt niet mee tegenwoordig, vooral wat studenten betreft. Die hebben een heel druk studieprogramma. Als ze 's avonds tijd hebben gaan ze niet nog een keer in een collegezaal zitten om weer een verhaal te horen, maar ontspannen zich liever op een andere wijze.

Anderzijds is de belangstelling van de stad Utrecht, van de buiten-universitaire geïnteresseerden, vrij groot. Dat heeft er soms voor gezorgd dat de paar studenten die op een Studium Generale lezing afkwamen, de zaal in keken en de eerste tien rijen geheel gevuld met 55-plussers zagen, waarop ze dachten 'Nou, hier horen wij niet thuis'. Wij hebben dus altijd expliciet het beleid moeten voeren van 'Hoe krijg je en hou je de studenten binnen?'. Helaas kan dat soms alleen maar door andere mensen er buiten te houden. Dat is echt waar.

Nu hebben we -min of meer gedwongen- de oplossing gevonden: in samenwerking met de faculteiten krijgen studenten studiepunten voor het volgen van speciale programma's. Studenten kunnen goed calculeren, zo hebben we ze opgevoed. Als je ze vraagt om te komen dan zeggen ze: 'Wat levert dat op?'. Als je zegt: 'niks', dan zeggen ze: 'tja'. Zeg je: 'vier punten' dan komen ze wel, dus dat gaat heel goed. Bij die programma's zitten dus geen 'buiten-universitaire geïnteresseerden', want het programma is op studenten toegesneden.

Wat de andere programma's betreft, daar komen dus wel veel 'buiten-universitaire' geïnteresseerden. We zijn alleen terughoudend wat het bekend maken van de programma's betreft. Zo liggen onze foldertjes bijvoorbeeld expres niet bij het HOVO (Hoger Onderwijs voor Ouderen). We leggen ze daar niet neer om dat we dan een enorme toeloop krijgen van mensen die de studenten uit de zalen werken. Iedereen is van harte welkom maar we voeren geen expliciet uitnodigend beleid.

Reactie

Zien jullie al resultaat van het invoeren van studiepunten?

Antwoord

Ja, dat breidt zich uit als een olievlek. We zijn een jaar of drie vier geleden begonnen met één faculteit en één programma waar studenten studiepunten kregen. Later zijn dat twee faculteiten geworden met twee verschillende programma's en soms wat overlap. In het komende voorjaar komt er een programma voor de studenten van vier faculteiten, over hoe wetenschap in media en de literatuur wordt verbeeld. Dat is voor het eerst met vier faculteiten samen. Studenten komen elkaar tegen en praten met elkaar en vinden het hartstikke leuk. Dat was vroeger heel gewoon. Tegenwoordig komen studenten uit verschillende richtingen elkaar niet meer vanzelf tegen.

Vraag

MAARTEN PIETERSONS, STUDIUM GENERALE VAN DE TECHNISCHE UNIVERSITEIT EINDHOVEN

In je verhaal praat je voor de toekomst door in hetzelfde kader van de geschiedenis die je uiteenzette. Veel hoogdravende woorden, veel prachtige doelstellingen voor de Universiteit van Utrecht met tweeëntwintig duizend studenten en een bureau Studium Generale van drie mensen. Dat is ergens zulke ongelofelijke onzin. Samenwerking met de faculteiten is leuk, maar dat neemt niet weg dat er een enorme discrepantie bestaat tussen de omvang van het aanbod, het budget wat daarbij hoort en de doelstellingen. De Studia Generalia leven bij de gratie van die discrepantie; In feite zijn we bezig met het in stand houden van een heel klein specialistisch aanbod voor de ontwikkeling tot intellectueel, waar enkele studenten gebruik van maken.

Denk je dat je deze discrepantie nog lang te verkopen is of verwacht je voor de toekomst dat uiteindelijk de doelstelling van het Studium Generale bij alle studenten zal doordringen?

Antwoord

Op het ogenblik zitten we in een enorme overgangsfase. Vroeger was het Studium Generale even klein als dat het nu is. De allereerste Studium Generale na de Tweede Wereldoorlog bestond uit een commissietje in de Senaat en een enthousiaste hoogleraar en student die dat soort dingen deden omdat het moest van de minister. De minister was namelijk geschrokken van de onbetrokkenheid van de Nederlandse intellectuelen. Toen de oorlog was afgelopen zeiden ze: 'Wat was er allemaal aan de hand, al dat lawaai buiten?' Die hadden niet zo opgelet. En dat moest veranderen.

In de onderwijsprogramma's zaten toen veel meer bredere onderdelen. Zo werd er bij alle faculteiten inleidende filosofie en inleidende geschiedenis gegeven. Dat is na de oorlog steeds meer verdwenen uit de facultaire programma's en terechtgekomen bij de centrale interfaculteit. Die kreeg eigen studenten, eigen hoogleraren, eigen onderzoeken en heeft zich uiteindelijk aan haar taak onttrokken van interfacultair onderwijs. Dat instituut is overigens nu de faculteit Wijsbegeerte.

Faculteiten zijn nu vaak niet meer dan een vaktechnische opleiding. Om de algemene ontwikkeling weer terug te krijgen moet er een structuur gecreëerd worden. Wat we in Utrecht in feite aan het doen zijn, is die centrale interfaculteit weer terug te brengen, zij het op een andere manier gestructureerd. Het studium Generale is dus een instituut dat programma's maakt die in alle faculteiten kunnen worden gevolgd. Daarmee wordt filosofisch, historisch, en cultureel materiaal aangedragen. Faculteiten doen het zelf nu helemaal niet meer omdat ze daar geen tijd meer voor hebben, ze worden allemaal teruggedrongen op hun kerntaken. Dat is de ernst van de ontwikkeling. Alles wat niet per se hoeft, is uit de onderwijsprogramma's verdwenen.

Een sterk anekdotisch verhaal is dat we een programma hadden over de evolutietheorie waarin een van de biologen die daar aanwezig was, zei: 'Goh, kijk eens wat leuk. Allemaal biologiestudenten'. Waarop wij reageerden: 'Biologiestudenten? Het is bedoeld voor letterenstudenten en voor sociale wetenschappen, wat doen biologiestudenten in godsnaam bij een Studium Generale over de evolutietheorie?' Waarop hij zei: 'Dacht je nou echt dat de biologiestudenten nog evolutietheorie kregen? Die

krijgen 30 manieren om eiwitten te synthetiseren'. De ideeëngeschiedenis, evolutionisme en creationisme zijn geen onderwerpen in de studie biologie meer, daarvoor komen ze naar het Studium Generale.

Reactie

Maar hoe zorg je ervoor dat die 'algemene ontwikkeling' daadwerkelijk gerealiseerd wordt?

Antwoord

Ik weet maar één oplossing: langere studieduur

Reactie

JAN WEERDENBURG, STUDIUM GENERALE IN UTRECHT

Ik wil nog iets toevoegen aan het antwoord op de vraag over het behalen van de doelstellingen van het Studium Generale in de toekomst.

Het Studium Generale is lange tijd -en nog steeds- een vrijplaats geweest van dingen die elders op de universiteit niet mogelijk waren. Vakgebieden rond wetenschap en samenleving, zoals vrouwenstudies, hebben vaak hun oorsprong gevonden in activiteiten van het Studium Generale. Het gevolg is, dat wij vaak niet eens zoveel voelhoorns hoeven te hebben voor wat er om ons heen gebeurt, dat komt wel naar ons toe. Dan gebeuren er dingen die elders binnen de universiteit niet mogelijk zijn. Ik denk dat daarmee impliciet een veel en veel groter deel van de universitaire bevolking wordt bereikt dan dat wij in onze zalen direct zien. Is dat een antwoord?

Reactie

MAARTEN PIETERSONS

Ja. Maar ik hoor een antwoord dat wel een veel optimistischer beeld geeft dan dat er op dit moment bij het Studium Generale in Eindhoven te zien is

Antwoord

Uiteraard, maar het Studium Generale in Utrecht draait ook heel erg goed.

Vraag

ROBERT BRAAM, STICHTING WETEN

Is het Studium Generale succesvoller geweest richting burgers dan richting studenten?

Antwoord

In ieder geval is uit de belangstelling voor dergelijke lezingen uit de burgerij het HOVO ontstaan, een heel instituut wat speciaal onderwijsprogramma's maakt voor ouderen.

Op een gegeven moment gingen veel mensen met vervroegd pensioen die toch allerlei dingen wilden blijven doen. Ze kwamen allemaal naar Studium Generale en dergelijke bijeenkomsten. De universiteit is in de eerste plaats daarop ingesprongen en zodoende is er een HOVO opgericht .

Daar geven betaalde docenten colleges en kun je certificaten halen. Dat werkt, zoals ik begrepen heb verschrikkelijk goed. Mensen komen met een certificaat thuis, dat krijg je bij het Studium Generale niet.

Vraag

MICHEL GOUDRIAAN, MATHEMATISCH INSTITUUT TER BEVORDERING VAN DE GENEESKUNST

Ik ben voorzitter van het Mathematisch Instituut ter bevordering van de Geneeskunst. Wat ik merk op ons instituut is dat de armoede op het gebied van wis- en natuurkunde bij de artsenij schrikbarend is. Daardoor kom je gewoon niet verder. Het is jammer dat er geen oog is voor wat wiskunde kan betekenen. Bijvoorbeeld dat je een wiskundig model kunt maken van epilepsie en daardoor meer grip krijgt op dit ziektebeeld wat alom bekend is. Dat je inzichtelijk kunt maken wat de oorzaak is en hoe medicijnen ongeveer werken. Als je voor een zaal medici zegt dat dat wiskundig kan -dan bedoel ik niet statistisch- maar dat het echt analytisch uitgedrukt kan worden dan verklaren ze je voor gek.

Is het niet zo dat er juist voor het Studium Generale een belangrijke taak is weggelegd om te zorgen dat bijvoorbeeld studenten geneeskunde weten wat wiskunde of 'wiskunst' is ?

Antwoord

We verzorgen geen onderwijs uit het normale curriculum, dat moeten de faculteiten en de instituten zelf doen. Wij doen de dingen die daar nou net buiten staan en overstijgen. Als u een instituut hebt voor wiskunde in de geneeskunde dan moet u dat onderwijs zelf geven. Dan moet u zelf uw medicijnenmensen opleiden in de wiskunde, daar ben ik niet voor.

Overigens is er nog niet zo gek lang geleden een programma geweest dat heette 'wis- en natuurkunde voor dichters'.

Vraag

HERMAN MEIJER, STUDIUM GENERALE IN GRONINGEN

Ik begrijp uit het laatste gedeelte van uw verhaal dat u in de toekomst van het Studium Generale ziet dat er meer programma's gemaakt gaan worden waar studiepunten mee te verdienen zijn.

Zou het niet veel slimmer zijn om in plaats van een college over beelden van wetenschap veel radicaler te stellen dat er minstens vijftig colleges nodig zijn die studenten uit de verschillende faculteiten bij andere faculteiten zouden kunnen volgen?

Antwoord

Ja, dat is waar. Maar ik ben een vurig aanhanger van de organische groeitheorie. Dat betekent dat ik nooit zal zeggen van: 'Weet je wat ik vind?'. Gaande weg breidt het zich uit. Je doet je werk en op een gegeven moment komt er een docent bij je en die zegt van: 'Ik zou zo graag samen iets met jullie -met het Studium Generale- doen.'

Dat ga je dan proberen, eerst zonder studiepunten, dan met studiepunten. Een andere docent hoort dat, uit een ander faculteit, die komt ook eens langs en vindt dat ook leuk. Op een gegeven moment krijg je de situatie dat een faculteit verongelikt reageert als zij nog niet uitgenodigd zijn om deel te nemen aan het programma. Waar het eindigt dat weet ik niet.

Reactie

SUZETTE HAAKMA, STUDIUM GENERALE UTRECHT

Ik wil aan het antwoord nog iets toevoegen. Ik denk inderdaad dat dit soort dingen afhankelijk zijn van de welwillendheid van de docenten in een bepaalde faculteit. Zo is de faculteit medicijnen de laatste jaren erg, erg moeilijk te bereiken. Ten eerste zeggen ze: 'Onze studenten hebben geen minuut over. Ze zitten mudvol in hun programma, ze hebben geen vrije ruimte en bovendien moeten ze doen wat wij vinden dat ze moeten doen'. Een beetje aandacht voor de wat universele dingen, dat vind ik moeilijk terug in de medicijnenfaculteit. Dat is mijn mening en misschien zijn er meer faculteiten waar het ook moeilijk is. Die vijftig colleges dat lukt wel, maar dat moet je inderdaad laten groeien. Je moet het niet verzinnen en dan langs de faculteiten gaan met de boodschap 'dat wil ik zo' want dan lukt het niet.

Reactie

HERMAN MEIJER, STUDIUM GENERALE GRONINGEN

Bij het Studium Generale in Groningen zijn we in september begonnen met het identificeren van een aantal colleges als 'toegankelijk voor studenten van buiten de faculteit'. Veel studenten komen daar op af, de eersten van deze colleges zijn net afgelopen. Ik denk dat daar de toekomst voor het Studium Generale ligt, in de integratie in het studieprogramma. We zien dat er steeds minder studenten afkomen op avondlezingen, in tegenstelling tot burgers overigens.